PRACA WOBEC WYZWAŃ XXI WIEKU

Niniejsza publikacja powstała w wyniku decyzji Rady Wydziału Ekonomii Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, uruchamiającej wydawanie serii Zeszytów Naukowych Wydziału, które z założenia podejmują najważniejsze ekonomiczne problemy transformującej i integrującej się gospodarki polskiej na początku XXI wieku. Prezentowany zbiór opracowań składa się na kolejną, trzecią już edycję tej serii[1]. Tym razem zeszyt obejmuje zbiór opracowań, stanowiących kontynuację forum dyskusyjnego wokół pracy.

Trudno bowiem odmówić trafności spostrzeżeniu prof. Alicji Sajkiewicz, że „wieloaspektowe treści i formy pracy człowieka postrzegamy nie tylko w praktycznym wyrazie, ale również w teoretycznym dzięki temu, że znalazły one swoje odzwierciedlenie w literaturze światowej nauk o pracy i zarządzaniu, w tym socjologii, psychologii, organizacji i zarządzania, ekonomii, pedagogiki. W procesie rozwoju nauk o pracy możemy zaobserwować wzrastającą rangę ekonomiki pracy tak w wymiarze społecznym, jak i efektywności działań w mikroskali. Ekonomiczny kontekst pracy uwydatnia się nie tylko w ekonomii pracy, ale również w organizacji, zarządzaniu, w pewnym stopniu także w socjologii i psychologii pracy. Mimo licznych publikacji, orientujących się na różne opcje teoretyczne, odczuwa się niedosyt koncepcji rozwiązywania problemów, kojarzenia efektów ekonomicznych przez pracodawców z dążeniami pracowników do uzyskiwania korzyści ekonomicznych z tytułu wykonywanej pracy.

Luka w badaniach naukowych i wdrożeniowa w ekonomicznym obszarze działalności podmiotów organizacyjnych pogłębiła się w Polsce szczególnie w okresie gospodarki »ręcznie sterowanej« lat 1945-1980. Wartościowe prace badawcze i doświadczenia firm cechujących się wysokim poziomem kultury organizacji zostały uznane za sprzeczne z zasadami naukowej, socjalistycznej organizacji pracy, a następnie usunięte z uczelni i instytutów, towarzystw naukowych oraz przedsiębiorstw i instytucji. Obecnie jest wiele do zrobienia, aby wypełnić lukę w edukacji, badaniach, projekcji i wdrożeniach metod i instrumentów rozwiązywania ekonomicznych problemów pracy".

---

[1] *Globalizacja gospodarki*, red. P. Deszczyński, ZN AE nr 44, Poznań 2004; *Funkcjonowanie gospodarki rynkowej w Polsce. Aspekty makro- i mikroekonomiczne*, red. W. Jarmołowicz, ZN AE nr 65, Poznań 2005.

Ekonomiczne problemy związane z pracą mają dzisiaj wiele wymiarów: globalny, narodowy, regionalny i lokalny. Każdy z nich ma swoją specyfikę, a jednocześnie wspólne cechy i struktury. Ekonomiczne koncepcje pracy oparte na paradygmatach humanistycznych tworzą podstawy wzrostu gospodarczego, a jednocześnie nie kreują „złego rozwoju", zorientowanego wyłącznie na interes jednostki, marginalizujący i niweczący więzi społeczne, dlatego też tak silnie obecne są w poszczególnych opracowaniach tego tomu.

Praca od zarania dziejów ludzkości była i jest najbardziej powszechną i powtarzalną formą aktywności ludzkiej, ale czy tak będzie również w przyszłości, skoro w najbardziej rozwiniętych społeczeństwach maleje liczba osób pracujących według reguł typowych dla społeczeństwa przemysłowego[2]. Leszek Gilejko, otwierając forum dyskusyjne wokół pracy, jej stanu i szans na przyszłość we współczesnej Polsce, sformułował listę pytań, na które należy pilnie poszukiwać odpowiedzi[3]:

1) Jaka jest perspektywa pracy w warunkach globalizacji, stałych technicznych i technologicznych skoków rewolucyjnych, a jednocześnie utrzymujących się rezerw na „tanią siłę roboczą"?
2) Jakie są warianty wyboru w społeczeństwach postindustrialnych czy postmodernistycznych między perspektywą „cywilizacji bezrobocia" a dzieleniem się pracą, rozwojem nowych form zatrudnienia, nowymi sekwencjami między pracą i nauką, co w warunkach potrzeby ustawicznego kształcenia nabiera nowego znaczenia?
3) Jak rozwiązać dylemat wyrównania poziomów szans i atrakcyjności między „tradycyjnym" statusem zatrudnienia, pracy opartej na umowach, przepisach prawa, pragmatyce służbowej i stabilizacji a sferami elastycznego rynku pracy, pracą czasową, o niepełnym wymiarze, pracą kontraktową itp. Czy można i jak zrekompensować niepewność w świecie pracy, a być może przekształcić ją z lęku i zagrożenia w nowe szanse?
4) Jak zwiększyć poziom atrakcyjności pracy w małych i średnich przedsiębiorstwach, świecie small businessu, który pozostaje największym segmentem gospodarki współczesnych krajów, w którym pracuje – także w krajach UE – ponad 70% zatrudnionych, rozszerzenie pojęcia „małe jest piękne" na warunki i stosunki pracy, szanse samorealizacji?
5) Jaka powinna i może być oferta pracy dla profesjonalistów i osób posiadających wysokie kwalifikacje; oferta dla pracowników wiedzy, na których zapotrzebowanie będzie coraz bardziej wzrastać? Czy dla nich właśnie potrzebna jest nowa wersja partycypacji, dająca większe szanse samorealizacji?

---

[2] R. Dahrendorf, *Nowoczesny konflikt społeczny*, Czytelnik, Warszawa 1995.

[3] L. Gilejko, *Praca – między przymusem a szansami awansu*, w: *Problemy polityki społecznej. Studia i dyskusje*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2004, s. 164-165.

6) To pytanie o szanse ograniczenia dwóch typów zniewolenia, podporządkowania – jednego wynikającego z presji bezrobocia lub lęku przed utratą pracy i drugiego kreowanego przez zniewalającą chęć posiadania i ostentacyjną konsumpcję? Rezultatem jednego i drugiego są lęki i frustracje, wyścig szczurów i zgoda na degradację lub wybór życia bez pracy. Jedno i drugie wymusza też wstrzemięźliwość prokreacyjną, wybór samotności, życie bez zobowiązań?
7) Jakie są szanse podwyższenia znaczenia pracy jako wartości autotelicznej, upowszechnianie się postaw moralnego zaangażowania w pracy, poczucia samorealizacji, identyfikacji, postrzegania sensu pracy, co jest przeciwieństwem pracocholizmu czy perferowanego w warunkach „realnego socjalizmu" bohaterstwa pracy?
8) To dylemat dla Polski, jak zahamować postępujące marnotrawstwo pracy, dezaktywizację, zapewnić powstawanie nowych miejsc pracy chociażby dla absolwentów posiadających obowiązkowe średnie wykształcenie, w tym uczestników polskiej rewolucji edukacyjnej?

Powyższa lista pytań, jak zauważa sam L. Gilejko, „nie jest pełna i na pewno wymaga rozbudowania bądź propozycji alternatywnych. Podstawą jej tworzenia było przekonanie, że praca znalazła się dzisiaj, jak cały współczesny świat społeczny wobec nowych wyzwań, a w krajach transformacji, w tym w Polsce wobec wyzwań dodatkowo tą okolicznością zaostrzonych"[4]. Powszechnie już zatem postrzeganą konsekwencją transformacji ustrojowej i procesów globalizacji jest redefinicja samego pojęcia „praca" oraz zmiana postaw ludzi wobec pracy. Postawione przez L. Gilejkę pytania poruszają przede wszystkim humanistyczny aspekt pracy, mniej natomiast eksponują aspekt ekonomiczny pracy. Takie podejście jest jak najbardziej zasadne, ale może też warto w tym miejscu przypomnieć, że pojęcie „praca" to kategoria wieloznaczna, której inny sens znaczeniowy nadaje się w życiu potocznym, inny w naukach przyrodniczych (fizyce, chemii, biologii), a jeszcze inny w naukach społecznych (socjologii, prawie, ekonomii itd.).

Analiza „pracy" wymaga zatem przede wszystkim określenia, na czym polega istota pracy. Jakie są wymiary tego pojęcia? Konieczne jest też podkreślenie, że pojęcie „praca" jest kategorią społeczną, której sens i znaczenie nadają sami ludzie, decydując: czy i jakie czynności są pracą, a jakie marnotrawstwem zasobów, energii, bezużyteczną „robotą Syzyfa". Praca jest społecznie użyteczna, ponieważ jest podstawą powstawania i istnienia każdego społeczeństwa. Prowadzi do zbliżenia i współdziałania ludzi, na jej bazie powstają więzi społeczne. Akcentując społeczne zachowanie się człowieka, socjologowie przez pojęcie pracy rozumieją każdą celową czynność, prowadzącą do zaspokojenia dowol-

[4] L. Gilejko, op.cit., s. 165.

nych potrzeb ludzkich, czynność mającą społeczną doniosłość, obojętnie – pozytywną czy negatywną – zapewniającą jednostkom i grupom, które je wykonują, określoną pozycję w społeczeństwie.

W socjologicznym wymiarze podkreśla się jako główną cechę pracy nie tylko fakt wytwarzania dóbr, służących zaspokajaniu potrzeb, lecz również zwraca się uwagę na rolę pracy w zapewnieniu wykonującemu ją określonego miejsca w strukturze społecznej. Praca wykonywana jest na ogół w ramach określonych zbiorowości ludzkich, jest aktem wzajemnego oddziaływania jednostek i grup społecznych. Wykonanie pracy przez jednostkę wynika ze społecznego podziału pracy. Praca, będąc podstawową formą działania człowieka, prowadzi do zbliżenia ludzi w procesie współdziałania i współżycia. Daje początek różnym formom organizacji społecznych i zawodowych.

Z tak szerokiego ujęcia pracy, na co wskazywał już wiele lat temu J. Szczepański, wynikają następujące konsekwencje[5]:

- Praca jest czynnością społeczną, tzn. jej przygotowanie (ustalenia celów, dobór środków i metod jej wykonania) oraz tok jej realizacji, choćby dotyczył potrzeb indywidualnych, wywiera wpływ na dążenia, postawy, interesy, a więc na zachowania innych jednostek i grup.
- Praca wykonana jest w celu zaspokojenia rozmaitych potrzeb (biologicznych, ekonomicznych, kulturalnych itp.), ale potrzeby te określane są przez strukturę i kulturę grup, w których jednostka pracuje.
- Większość prac wykonywanych przez jednostkę wymaga współpracy wielu innych jednostek i grup rozproszonych w czasie i przestrzeni, a więc planowej współpracy, koordynacji wysiłków i kierowania przebiegiem ich czynności.

W koncepcjach ekonomicznych praca traktowana jest jako szczególnego rodzaju towar, który człowiek sprzedaje na rynku pracy w postaci swoich sił fizycznych i moralnych, kwalifikacji i umiejętności w celu produkowania dóbr i usług zaspokajających jego materialne i duchowe potrzeby. Praca w znaczeniu ekonomicznym jest źródłem bogactwa, postępu i rozwoju cywilizacyjnego, ponieważ tylko poprzez pracę człowiek przekształca i przystosowuje dobra przyrody dla swoich potrzeb. Przekształcenie przyrody powoduje, że człowiek nie tylko zmienia przyrodę, ale też zmienia własną naturę. Rodzi to rozmaite konflikty i zagrożenia, których rozwiązywanie wznosi społeczeństwo na coraz wyższy poziom cywilizacyjny.

Dyskusja nad rozmaitymi wymiarami i przyszłością pracy jest bardzo rozległa i trwa od dawna[6]. Dokonujące się przeobrażenia społeczne i nowe wyzwania cywilizacyjne rodzą też dalszą potrzebę refleksji nad przemianami treści pracy

[5] J. Szczepański, *Uwagi o przedmiocie i zadaniach socjologii*, w: *Jak pracuje człowiek*, Warszawa 1961.

[6] *Przyszłość pracy w XXI wieku*, red. S. Borkowska, IPiSS, Warszawa 2004.

i samych pracowników. W Zeszycie oddawanym do rąk Czytelników podejmujemy tylko niektóre z wymienionych wyżej problemów, ponieważ pracę ukazujemy przede wszystkim w perspektywie ekonomicznej. Sekwencja poszczególnych zagadnień jest czytelna. Pierwsza część zeszytu poświęcona jest „identyfikacji problemów pracy w perspektywie ekonomicznej". Do tej część zeszytu zaliczono opracowania: K. Rogozińskiego, D. Piątka i K. Szarzec, A. Ziomek, A. Andrzejczak, E. Gołaty, I. Kijek.

K. Rogoziński rozwija tezę, że kategoria „praca" jest jednym z najważniejszych pojęć ekonomii, pozwalających zrozumieć zachodzące w gospodarce procesy serwicyzacji i dematerializacji. Z kolei D. Piątek i K. Szarzec dokonują teoretycznej i empirycznej weryfikacji, toczącej się w ekonomii dyskusji o wymienialności inflacji i bezrobocia w krajach o rozwiniętej gospodarce rynkowej i w Polsce. A. Ziomek przedstawia strukturę dialogu społecznego w Polsce oraz charakteryzuje główne zasady jego prowadzenia. A. Andrzejczak zwraca uwagę na rolę menedżerów w procesie ustawicznego rozwoju zasobów pracy, E. Gołata przedstawia dyskusję o komponentach nowoczesnego systemu informacji o rynku pracy w kontekście analizy regionalnej i lokalnej. I. Kijek ukazuje przyczyny spadku popytu na pracę, a tym samym źródła powstania i wzrostu bezrobocia w Polsce, w latach 1990-2004.

W drugiej części omówiono „procesy na rynku pracy". Ukazują je artykuły takich autorów jak: A. Czyżewski, A. Poczta, S. Stępień; W. Jarmołowicz, B. Kalinowska; P. Michoń, A. Strużyna, B. Sławecki, A. Baszyński, K. Łyskawa.

A. Czyżewski, A. Poczta, S. Stępień analizując wydajność pracy w rolnictwie w Polsce i krajach UE, wskazują na niskie wyposażenie w czynnik ziemi i kapitału jako źródło niskiej wydajności pracy w rolnictwie w Polsce. W. Jarmołowicz i B. Kalinowska poruszają szeroko rozumiane zagadnienia pracy i płacy kobiet przed i po transformacji systemowej. P. Michoń rozpatruje niepłatną pracę zawodową matek i jej konsekwencje z perspektywy ekonomicznej dla polityki państwa. A. Strużyna podejmuje próbę odpowiedzi: w jaki sposób i z jakim skutkiem dopływ kadry zagranicznej na polski rynek zmienia zachowania i sytuację innych uczestników tego rynku. B. Sławecki rozważa dylemat, czy sieci społeczne są przyczyną niesprawności i nieefektywności rynku pracy czy też jego właściwością. K. Łyskawa identyfikuje czynniki, które są związane z rynkiem pracy i wpływają na podjęcie decyzji o przejściu na emeryturę.

W trzeciej części „finansowe instrumenty pracy" przedstawili: E. Kulińska-Sadłocha, K. Munyama, S. Kańduła, M. Cieślukowski, B. Ptaszyńska, E. Małecka, M. Hybka. E. Kulińska-Sadłocha i K. Munyama. Rozważają oni mocne i słabe strony funduszy strukturalnych Unii Europejskiej jako źródła finansowania działań na rzecz zatrudnienia. S. Kańduła analizuje priorytety Europejskiej Strategii Zatrudnienia oraz możliwości współfinansowania działań związanych z polityką zatrudnienia i programami rozwoju zasobów ludzkich ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Kolejnych kilka opracowań doty-

czy opodatkowania pracy. M. Cieślukowski zastanawia się, czy faktyczny ciężar podatkowy pracy w krajach UE oraz jego reforma wpływa na zatrudnienie. B. Ptaszyńska ukazuje nowe tendencje w zatrudnieniu w Polsce w powiązaniu ze zmianami w podatkach od osób prawnych i fizycznych. E. Małecka przedstawia dyskusję i oceny obowiązujących rozwiązań w zakresie opodatkowania dochodów osiąganych z pracy przez osoby fizyczne. Na koniec M.M. Hybka omawia opodatkowanie dochodów ze stosunku pracy w Republice Federalnej Niemiec.

Pomimo więc, że zawarte w tym zeszycie opracowania pracowników i współpracowników Wydziału Ekonomii Akademii Ekonomicznej w Poznaniu mogą być odebrane przez Czytelnika jako swoisty patchwork, to jednocześnie są ich głosem w toczącej się debacie wokół pracy oraz stanowią źródło dalszych poszukiwań i inspirację badań nad wyzwaniami, którym praca i pracownik musi sprostać we współczesnym społeczeństwie.

W imieniu wszystkich autorów niniejszego zeszytu, za stworzoną możliwość wypowiedzenia się w toczącej się debacie na temat pracy, pragnę serdecznie podziękować zarówno Radzie Wydziału Ekonomii, jak i bardzo wnikliwej a zarazem konstruktywnej jego recenzentce - prof. zw. dr hab. Alicji Sajkiewicz.

Henryk Januszek